

THEORETICAL ASPECTS OF IMPORT SUBSTITUTION AND THE LEVEL OF IMPORT DEPENDENCE OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Summary. The peculiarities of the positive and negative aspects of import substitution in the treatment of various scholars is analyzed in the article. Theoretic aspects of state regulation of import substitution are investigated. The role of the state policy of import substitution is analyzed. The level of import dependence of the national economy of Ukraine is analyzed. The indexes of the level of import dependence in different regions of Ukraine are investigated.

Key words: import substitution, theoretical aspects, level of import dependence, national economy of Ukraine.

УДК 338.242

Цап М. В.

*кандидат економічних наук,
викладач факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Палінчак М. М.

*доктор політичних наук,
професор факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Tsap M. V.

*PhD in Economics,
Lecturer of the Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

Palinchak M. M.

*doctor of political sciences, professor
the Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ**

Анотація. У статті проаналізовано стратегічні пріоритети державної економічної політики імпортозаміщення. Досліджено послідовність реалізації державної політики імпортозаміщення в Україні. Описано два альтернативні та магістральні напрями державної політики імпортозаміщення: економічний, який стимулює розвиток та зміцнення конкурентних позицій вітчизняного виробництва, та адміністративний – реалізацію протекціоністських заходів із недопущення або обмеження можливостей доступу на внутрішній ринок імпортованих товарів та послуг.

Ключові слова: імпортозаміщення, державна економічна політика імпортозаміщення, стратегія, Україна.

Вступ та постановка проблеми. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання за ще недостатньо сформованого інституційного середовища та необхідних структурних співвідношень в системі національного господарства і внутрішнього ринку генерував в Україні низку негативних тенденцій, серед яких особливо загрозливими є випередження темпів приросту імпорту над економічним зростанням і промисловим виробництвом, послаблення конкурентних позицій вітчизняних виробників товарів (послуг), зокрема кінцевого споживання та з високим рівнем доданої вартості. Тому за таких умов важливим є дослідження пріоритетів державної економічної імпортозаміщення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжними і вітчизняними вченими зроблено значний внесок у дослідження проблем державної структурної політики імпортозаміщення. Проблема реалізації державної структурної політики включно з покращенням конкурентних позицій суб'єктів реального сектору економіки приділено багато уваги у працях вітчизняних і зарубіжних науковців – О. Амоші, В. Апопія, Л. Бальцеровіча, У. Вайсенбур-

гера, К. Гіршхаузена, О. Ляш, А. Гальчинського, В. Геєця, Г. Колодка, А. Мельник, Б. Мізюка, О. Мних, Т. Осташко, Ю. Сафонова, Л. Федулової, В. Шевчука, С. Юрія та ін.

Мета статті – дослідити стратегічні пріоритети державної економічної політики імпортозаміщення.

Результати дослідження.

Наявність імпорту та певна залежність національної економіки і внутрішнього ринку від імпортованих товарів і послуг не є кардинально негативним аспектом і явищем. Все залежить від обсягів, рівня та структури імпорту, який формує попит та реалізується на внутрішньому ринку. Зокрема, присутність якісної та конкурентоспроможної імпортованої продукції створює здорову конкуренцію товарам вітчизняного виробництва і примушує їх виробників до постійної діяльності із планування, управління якістю та вдосконалення базових характеристик товарів, впровадження для цього інновацій. В іншому разі місцевий виробник зникає до т. зв. «парасолькових» умов протекціоністської політики влади з недопущення на ринок товарів і послуг імпортованої продукції та все менше зацікавлений в удосконаленні продукції та раціоналізації бізнес-процесів.

Але визнаємо й інше. Надмірна імпортозалежність – явище ще гірше, оскільки в довгостроковій перспективі пригнічує вітчизняне виробництво, створює все більшу залежність споживчого ринку від імпорту товарів і послуг. Ситуація може ускладнитися до тієї межі, коли цілі сектори і галузі перестають продукувати вітчизняні товари та імпорту починає диктувати цінові і якісні стандарти. Звичайно, ринок може такий стан справ відкоригувати шляхом активізації внутрішнього виробництва, але це може відбуватися в умовах довгого часового ладу [1].

Двома альтернативними та магістральними напрямками державної політики імпортозаміщення є:

(1) економічний – стимулювання розвитку та зміцнення конкурентних позицій вітчизняного виробництва;

(2) адміністративний – реалізація протекціоністських заходів із недопущення або обмеження можливостей доступу на внутрішній ринок імпортованих товарів та послуг.

Як перший варіант, так і другий має низку переваг та недоліків, а відтак і прихильників та противників. Зокрема, представники школи лібералізму наголошують не лише на перевагах економічного підходу до протидії проблемам імпортозалежності, але на жорсткій критиці аж до недопущення жодних протекціоністських дій. Як підтвердження їх правоти наводяться приклади повоєнної Німеччини, яка, зазнавши критичних руйнувань, знищення фізичної інфраструктури та провідних промислових підприємств, не закрила внутрішній ринок, а навпаки – пішла шляхом стимулювання внутрішнього виробництва в умовах здорової зовнішньої конкуренції і порівняно швидко наростила ВВП, раціоналізувавши структуру експорту-імпорту та ставши однією з провідних економік Європи і світу.

Вважаємо за доцільне визначити послідовність державної політики імпортозаміщення (рис. 1). За її дотримання акцент робитиметься на зміцненні конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, а окремі протекціоністські заходи використовуватимуться скоріше для підтримки і швидшого досягнення цілей реформ.

Пропонована нами концептуальна послідовність державної політики складатиметься з трьох принципових етапів. Це, по-перше, аналіз та виявлення на його основі можливостей і потенціалу імпортозаміщення. Для цього слід спочатку виявити товари і товарні групи, за якими імпортозалежність вітчизняної економіки висока та які мають достатній потенціал імпортозаміщення (далі – продукція імпортозаміщення).

Потрібно виключити групи товарів і конкретні товари так званого виправданого імпорту, тобто для виробництва яких у нашій державі об'єктивно відсутні можливості і ресурси, технології і без яких внутрішній споживчий ринок та національне господарство не може функціонувати (дефіцитні енергоресурси, окремі види сировини, високотехнологічне устаткування, передові новітні технології, сільськогосподарська та інша продукція, що непридатна для вирощування чи окупного виробництва в межах держави) [2].

За іншими товарами необхідно детально в історичному аспекті проаналізувати обсяги і тенденції виробництва та збуту відповідної продукції в Україні, а також узгодити ці втрачені можливості з ресурсним потенціалом сьогодення, рівнем укладу наявних технологій і перспективами їх імпортування. За результатами такого аналізу стане можливим виокремлення виробництв, продукція яких має високий потенціал імпортозаміщення в Україні.

Відповідно до ідентифікованих перспектив спеціалізації імпортозамінного виробництва за товарами на наступному етапі послідовності реалізації державної політики

слід діагностувати потенціал та ресурсні можливості відносно нарощування виробничих потужностей, причому не розрізняючи, а в комплексі – за видами економічної діяльності та галузями економіки, в межах кластерів та інших локальних інтегрованих виробничо-промислових систем, секторів малого, середнього і великого бізнесу. Виходом на цьому етапі аналізу є обґрунтування висновків щодо перспективних напрямів, за якими слід розвивати вітчизняне виробництво і відновлювати обсяги діяльності.

Це уможливить складання балансів задіяних та перспективних виробничих потужностей. Їх різниця, власне, і покаже, які конкретні сектори виробництва слід розвивати, та дасть змогу сформувати реєстри інвестиційних проектів за видами діяльності та суб'єктами господарювання. Ці проекти мають бути прописаними у цільових державних та регіональних програмах імпортозаміщення. На їх реалізацію слід передбачити джерела ресурсного забезпечення і фінансування, провести справедливий та прозорий конкурс і визначити їх переможців, на базі яких реалізуватимуться проекти.

Другий принциповий етап реалізації державної політики імпортозаміщення стосується відновлення позицій та покращення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва. Передусім потрібно забезпечити комплексну і системну підтримку місцевого товаровиробника, особливо тих суб'єктів, що реалізуватимуть інвестиційні проекти і програми у межах виконання цільових програм імпортозаміщення. Йдеться не лише про фінансово-інвестиційну, але й про організаційну (підтримка під час оформлення прав та здійснення діяльності, організації процесів виробництва і збуту товарів (надання послуг)), економічну (створення сприятливого для виробничої і збутової діяльності економіко-правового середовища), інституційну (удосконалення інфраструктури та законодавства, що регулює та стимулює виробництво як сферу інвестування приватного капіталу, зокрема на засадах високого рівня якості та відповідності міжнародним і європейським стандартам), ресурсну (сприяння розвитку систем постачання і місцевого виробництва сировини, матеріалів, комплектуючих, підготовки кадрів), науково-дослідну (розвиток співпраці і співробітництва підприємств реального сектору та освітніх і науково-дослідних організацій, венчурних та інноваційних фірм) та іншу підтримку [3].

Третій етап, на нашу думку, має стосуватися закріплення, а в подальшому і посилення позицій на внутрішньому ринку продукції вітчизняного виробництва вже більшою мірою силами системи товаропросування та інституційної інфраструктури торгівлі. Більше того, саме посередницька сфера сьогодні продукує більшість причин загострення кризи імпортозалежності. Йдеться про:

– по-перше, монополізацію окремих сегментів ритейлу (до прикладу, товарна спеціалізація продовольчо-господарських супер- і гіпермаркетів значною мірою зорієнтована на продажі товарів з Китаю, Німеччини, Італії, Країн центральної Європи, дискримінуючи таким чином і не даючи достатнього доступу аналогічним вітчизняним товарам до роздрібних торговельних мереж);

– по-друге, недостатній рівень та незбалансованість розвитку об'єктів торгівлі різної товарної спеціалізації (так, за активного розвитку торговельних мереж із продажу продовольчих товарів, в Україні не набули адекватної розбудови торговельні об'єкти із продажу аграрної продукції, товарів промисловості тощо);

– по-третє, низьку активність суб'єктів роздрібно-торгівлі з формування та популяризації власних брендів і торгових марок, виробниками продукції яких є вітчизняні підприємства (така практика частково набула по-

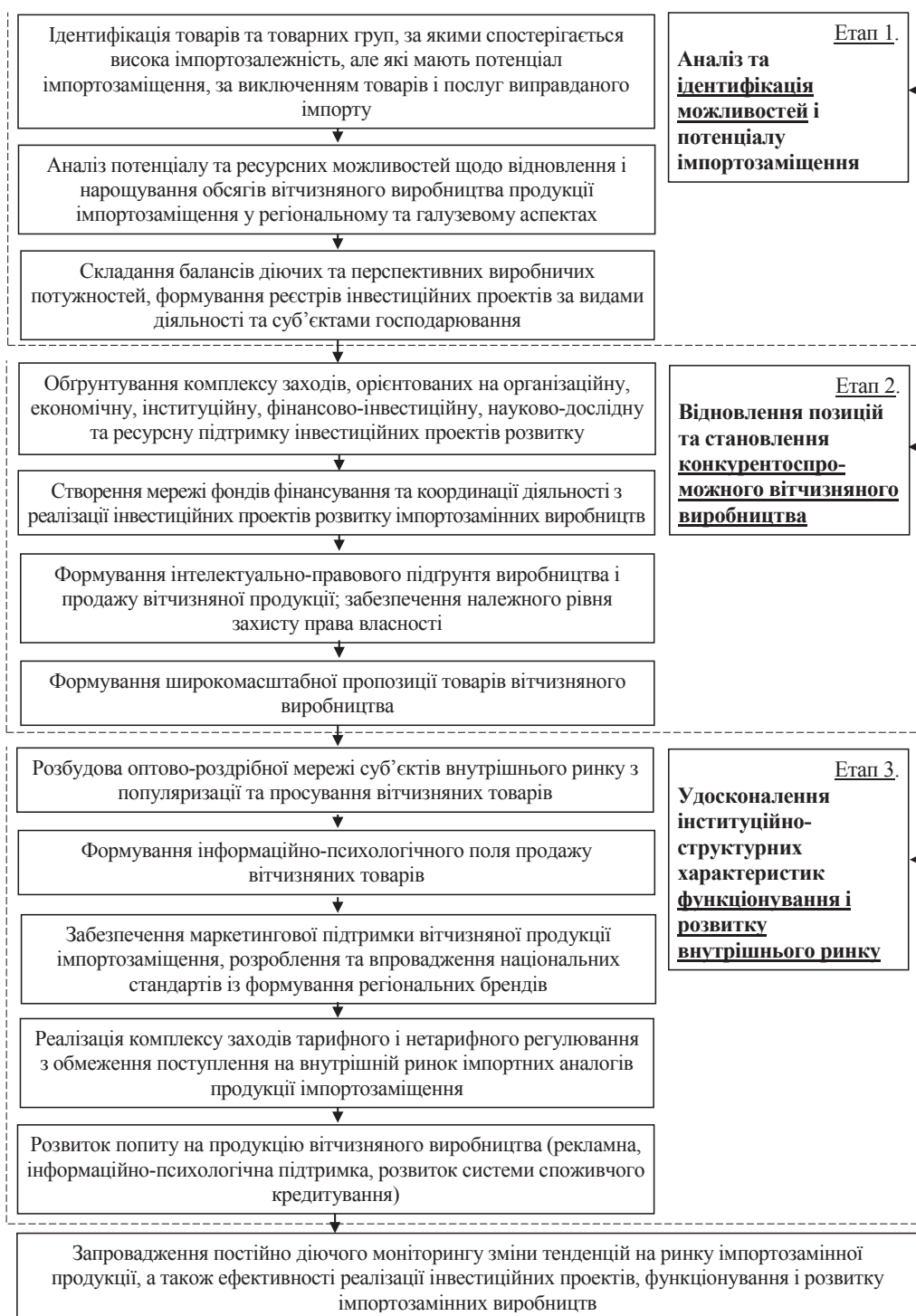

Рис. 1. Принципова послідовність реалізації державної політики імпортозаміщення в Україні

Джерело: авторська розробка

ширення в Україні, але, так і не сягнувши домінуючих тенденцій, суттєво уповільнилася. Натомість у державах з розвинутою роздрібною торгівлею понад 50% товарного асортименту великих магазинів самообслуговування припадає на товари з власним фірмовим найменуванням, для яких це дієвий маркетинговий інструмент, що підвищує привабливість фірмових товарів, адже як виробник, так і продавець дорожать їх якістю задля власної репутації. Таким чином, суттєво збільшується частка продажу товарів, виготовлених на території держави, та певною мірою нівелюється попит на відомі імпортні бренди);

- по-четверте, недостатньо активну участь у спільній маркетинговій, фінансово-інвестиційній та інноваційній діяльності з місцевими суб'єктами реального сектору економіки вітчизняних суб'єктів роздрібною торгівлі, які займають пасивну позицію щодо надання переваги товарам вітчизняного виробництва. Таким чином, не надається достатня підтримка, як ресурсна, так і комерційно-збутова, щодо популяризації продажу вітчизняних товарів та протидії імпорту;
- по-п'яте, недостатньо розвиненість інтернет-торгівлі та залученість у цей канал дистрибуції продукції ві-

тчизняного виробництва. Попри дистанційний продаж, вітчизняні виробники і підприємства торгівлі не зорієнтовані й на підготовку і впровадження спільних проектів у сфері сучасних ІТ-технологій, що полегшують доступність споживача до інформації та безпосередньо до продукції, пришвидшують товарообмінні операції та полегшують процеси доставки і комерційних розрахунків.

Тому доцільно, щоб заходи в межах третього принципового етапу реалізації в Україні політики імпортозаміщення стосувалися розбудови оптово-роздрібною мережі суб'єктів внутрішнього ринку з популяризації і просування вітчизняних товарів. Слід стимулювати та підтримувати мережеві магазини, що спеціалізуються на продажі викняткових товарів місцевих виробників або виготовлені на території нашої держави, а також створення об'єктів заготівель, переробки, складування, зберігання і продажу тих товарів вітчизняного виробництва, які мають труднощі з просуванням на ринок або система дистрибуції яких практично не сформована [4].

На нашу думку, охарактеризована вище сукупність заходів, реалізованих саме в такій послідовності, дасть змогу істотно посилити конкурентні позиції товарів вітчизняних виробників та витіснити зі сфери товарного обігу продукцію некритичного імпорту. Водночас подальші активні дії мають стосуватися і комплексу дій тарифного і нетарифного регулювання з обмеження поступлення на внутрішній споживчий ринок імпортованих товарів. Звичайно, при цьому не можна порушувати норми і принципи СОТ, членом якої є наша держава. Щодо нетарифного регулювання, то слід посилити контроль за якістю і безпечністю продукції, її відповідністю державним стандартам і вимогам.

Під час формування стратегічних пріоритетів та орієнтирів державної політики важливе значення відводиться встановленню її мети та цілей. Відповідно до них визначаються стратегічні пріоритети та заходи, що будуть реалізовані для їх досягнення.

Збільшення обсягів та частки продажу товарів, виготовлених на території держави, доцільно супроводжувати розширенням купівельної спроможності населення та зростанням обсягів придбання товарів та послуг. Але в умовах невисокого рівня оплати праці та відсутності тенденцій і передумов для активного зростання доходів населення розширення купівельних фондів можливе шляхом розвитку систем банківського та іншого споживчого кредитування, підвищення заробітних плат у державному секторі та соціальній сфері. Важливо, щоб такі заходи супроводжувалися рекламною та інформаційно-психологічною підтримкою попиту на продукцію саме вітчизняного виробництва.

Звернімо увагу ще й на такий аспект. Важливо запровадити постійно діючий моніторинг, результати якого відобразатимуть зміни тенденцій на внутрішньому споживчому ринку відносно проблеми імпортозалежності, а також віддачу від реалізованих державою та іншими суб'єктами політики імпортозаміщення заходів та використаних ресурсів, ефективності політики відновлення, становлення та розвитку вітчизняного виробництва імпортозамінної продукції. Висновки моніторингові необхідні для прийняття рішень відносно коригування подальших принципових підходів і конкретних заходів, що реалізуються в їх межах.

На нашу думку, мета державного регулювання імпортозаміщення не повинна зводитися лише до збільшення частки у продажу та споживанні вітчизняних товарів (послуг) і витіснення імпортованої продукції. Вона має бути більш глобальна та пов'язана із незворотними процесами раціональних структурних змін на внутрішньому споживчому ринку із подальшим переходом до відмови

від імпортозаміщення на користь посилення конкурентних позицій і потенціалу експорту. Саме тому вважаємо доцільним визначення такої генеральної мети державної політики імпортозаміщення в Україні: забезпечення необхідних структурних зрушень у співвідношеннях споживання вітчизняної та імпортованої продукції шляхом зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних товарів (послуг), покращення якісних характеристик функціонування і розвитку внутрішнього ринку та перехід до реалізації політики експортоорієнтованого виробництва.

Відповідно до означеної мети стратегічними пріоритетами державної політики імпортозаміщення в Україні, на нашу думку, потрібно визначити (рис. 2): критичне зниження частки імпорту та покращення його структури, зниження монополізації та розвиток конкуренції на внутрішньому ринку, скорочення тіньового сектору та формування прозорого і справедливого конкурентного середовища у виробництві і сфері товарного обігу, розбудову збалансованої системи мережі об'єктів роздрібною торгівлі, збільшення обсягу державних закупівель вітчизняних товарів і послуг [5].

Мабуть, об'єктивно, що першим пріоритетом, на який має бути зорієнтована державна політика в аналізованій сфері, є критичне зниження частки імпорту. Під критичним ми розуміємо зниження частки імпортованих товарів до певного науково обґрунтованого рівня, який визначається такими чинниками, як ресурсні можливості, виробничі потужності та потенціал вітчизняного виробництва, історичний досвід та середньоевропейська практика відносно структури споживання вітчизняних та імпортованих товарів певних груп та видів, ментальність населення, ін.

Державне регулювання імпортозаміщення є складником структурної економічної політики, адже також передбачає здійснення комплексу заходів, якими запроваджуються певні нові умови в системі суспільно-економічних відносин, які не змінюють її основ та звичних масштабів, але реформують співвідношення між окремими елементами в межах цієї системи, забезпечуючи викорінення негативних або небажаних явищ, встановлених за попередніх умов.

Метою структурних реформ є формування сучасних, прогресивних і ефективних співвідношень у межах національного господарства, досягнення нового стану в соціально-економічній системі держави, за якого її елементи збалансовані, а деструктивні чинники і перешкоди, які існували за попереднього становища, в новому стані існувати не можуть. Наслідками реформування є покращення, зміцнення та оновлення параметрів системи, які підлягають реформуванню. У сфері імпортозаміщення це покращення структурних співвідношень:

- пропозиції та продажу на внутрішньому ринку імпортованих і вітчизняних товарів, продукції легального та тіньового чи «сірого» походження, належного і високого рівня якості та такої, що не відповідає державним стандартам і споживацьким вимогам;

- у сфері товарообігу щодо суб'єктів та об'єктів системи товаропросування, видів і форматів торгівлі, їх географічного розташування, інноваційної та технологічної орієнтованості;

- щодо наявних і використовуваних виробничих потужностей, впливу вітчизняних виробників та імпортерів на ринкову кон'юнктуру, перерозподілу капіталу і його відтворення, інвестиційних та інтелектуально-кадрових ресурсів;

- наявності, функціонування та реальних інституційних можливостей суб'єктів інфраструктури товарного ринку, дієвості та міри використання колективного договірної партнерства держави, представників бізнесу та громадськості на зрізі «виробництво-товарообіг-споживання».

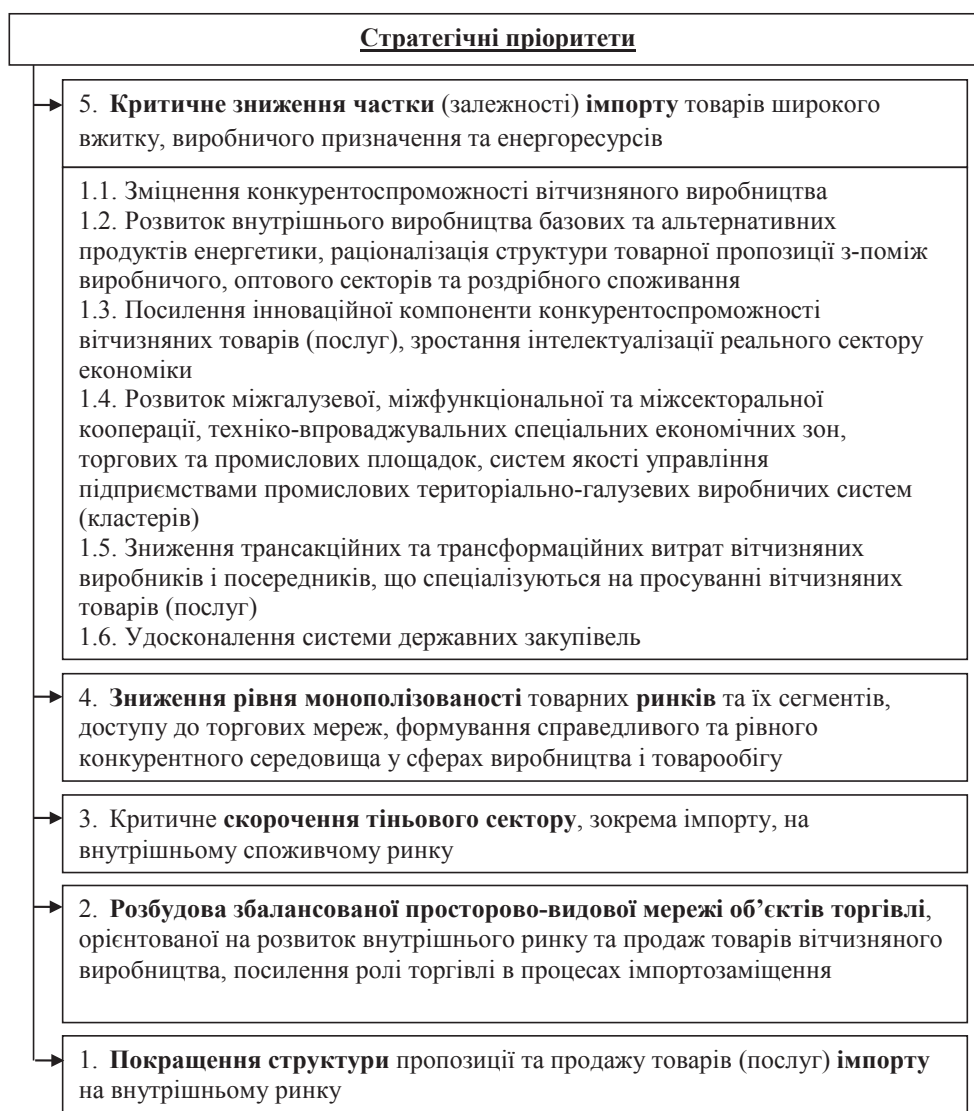

Рис. 2. Стратегічні пріоритети реалізації державної політики імпортозаміщення в Україні

Джерело: авторська розробка

На наше переконання, всі ці та інші структурні зміни, з одного боку, є наслідком і цільовим орієнтиром реформування внутрішнього ринку та регулювання проблем імпортозаміщення, а з іншого – невід’ємною його передумовою. Такий висновок підтверджується світовим досвідом: тенденції зростання головних макроекономічних показників не завжди корелюють із довгостроковим економічним розвитком, який потребує внутрішньосистемних передумов і чинників забезпечення сталого зростання як наслідку суспільно-економічних перетворень, зумовлених структурними змінами у соціально-економічній системі держави.

Отже, метою державного регулювання імпортозаміщення є забезпечення необхідних структурних зрушень у співвідношеннях споживання вітчизняної та імпортової продукції (послуг) шляхом зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних товарів (послуг), покращення якісних характеристик функціонування і розвитку внутрішнього ринку та переходу до реалізації стратегії експортоорієнтованого виробництва.

Передумовою та наслідком ефективного державного регулювання імпортозаміщення є необхідні структурні зміни та співвідношення у сферах виробництва і споживання

товарів (послуг), а також інституціональні реформи, що створюють для цього законодавчу основу та середовище незалежних інституцій. Системні взаємозв'язки імпортозалежності економіки від усіх фаз суспільного відтворення об'єктивно зумовлюють узгодження напрямів і цільових орієнтирів структурних змін та інституціональних реформ із особливостями фаз виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Успішне планування та реалізація довгострокової ефективної державної політики протидії імпортозалежності та розвитку внутрішнього ринку має опиратися на положення Концепції державної політики імпортозаміщення в Україні, базисом якої є основоположні принципи і аспекти системи документів планування державної політики в цій сфері на нижчих рівнях.

Висновки. Проблема імпортозалежності національного господарства та внутрішнього ринку складна і системна, формувалася протягом багатьох років та під дією різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Відповідно, її розв'язання не може відбутися в короткостроковій перспективі та не стосується впровадження лише окремих заходів. Результати застосування методів статистичного аналізу,

групувань, логічного аналізу дають підстави стверджувати, що політика усунення імпортозалежності має бути поступовою та комплексною. Її визначальними етапами є: (1) аналіз та ідентифікація можливостей і потенціалу ім-

портозаміщення, (2) відновлення позицій та становлення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва, (3) удосконалення інституційно-структурних характеристик функціонування і розвитку внутрішнього ринку.

Список використаних джерел:

1. Цап М.В. Макроекономічні передумови державної структурної політики імпортозаміщення в Україні / Цап М.В. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Вип. 8. Ч. 1. Херсон: ХДУ. 2014. С. 46–50.
2. Цап М.В. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку роздрібною торгівлі в контексті державної політики імпортозаміщення в Україні / Цап М.В., Орлик І.О. // Зб. наук. праць «Торгівля. Комерція. Підприємництво. 2014. С. 66–69.
3. Цап М.В. Обґрунтування необхідності та напрямів формування системи управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням економічної безпеки підприємств реального сектору економіки / Цап М.В., Ляш Н.І. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. Донецк: ДонНУ, 2014. С. 145–148.
4. Цап М.В. Інвестиційна політика як інструмент реалізації політики імпортозаміщення на прикордонних територіях / Цап М.В., Васильців Т.Г. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2014. Вип. 4(108). С. 39–46.
5. Цап М.В. Оцінювання дієвості організаційно-економічного механізму державної структурної політики регулювання імпортозаміщення в Україні / Цап М.В. // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2015. Вип. 23.1. С. 248–254.
6. Чистов С.М. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко. 2000. 320 с.
7. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : Навч. посібник / Л.А. Швайка. К.: Знання, 2006. 435 с.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

Аннотация. В статье проанализированы стратегические приоритеты государственной экономической политики импортозамещения. Исследована последовательность реализации государственной политики импортозамещения в Украине. Описаны два альтернативных и магистральных направления государственной политики импортозамещения: экономическое, суть которого – в стимулировании развития и укрепления конкурентных позиций отечественного производства, и административное – реализация протекционистских мер по недопущению или ограничению возможностей доступа на внутренний рынок импортных товаров и услуг.

Ключевые слова: импортозамещение, государственная экономическая политика импортозамещения, стратегия, Украина.

STRATEGIC PRIORITIES OF THE STATE ECONOMIC POLICY OF IMPORT SUBSTITUTION

Summary. The article analyzes the strategic priorities of the state economic policy of import substitution. The sequence of realization of the state policy of import substitution in Ukraine is researched. Two alternative and main directions of the state policy of import substitution are described: economic, which stimulates the development and strengthening of competitive positions of domestic production and administrative – implementation of protectionist measures to prevent or limit access to the domestic market of imported goods and services.

Key words: import substitution, state economic policy of import substitution, strategy, Ukraine.